

ІНСТИТУТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ І РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ

Пайда Ю. Ю.

У статті досліджено інституційне забезпечення реалізації прав людини і релігійної свободи. Встановлено, що основними інститутами є органи державної влади, судові органи і інститути громадянського суспільства. Проведено характеристику такого досвіду у закордонних державах і судовій практиці. Визначено, що правове забезпечення співвідношення інститутів реалізації прав людини і релігійної свободи є пріоритетом удосконалення законодавства у цій сфері регулювання суспільних відносин, що полягає у встановленні чіткої відповідальності за порушення рівноваги такої взаємодії.

Ключові слова: права людини, релігійна свобода, церква, релігійна організація, конфесія.

В статье исследовано институциональное обеспечение реализации прав человека и религиозной свободы. Установлено, что основными институтами являются органы государственной власти, судебные органы и институты гражданского общества. Проведена характеристика такого опыта в зарубежных государствах и судебной практике. Определено, что правовое обеспечение соотношения институтов реализации прав человека и религиозной свободы является приоритетом совершенствования законодательства в данной сфере регулирования общественных отношений, которое заключается в установлении четкой ответственности за нарушение равновесия данного взаимодействия.

Ключевые слова: права человека, религиозная свобода, церковь, религиозная организация, конфессия.

The article examines the institutional framework for the realization of human rights and religious freedom. It has been established that the main institutions are government bodies, judicial bodies and civil society institutions. A characteristic of such experience in foreign countries and judicial practice was done. It was determined that the legal provision of the relationship between institutions for the realization of human rights and religious freedom is the priority for improving legislation in this sphere of regulating social relations, which is to establish clear responsibility for the imbalance of this interaction.

Key words: human rights, religious freedom, church, religious organization, denomination.

Актуальність теми. Реалізація прав людини і релігійної свободи в умовах побудови демократичної правової держави є одним із головних пріоритетів правового регулювання. Водночас реалізація чинного законодавства, окрім суб'єктів, на яких спрямований регуляторний вплив, також забезпечується відповідними інститутами: органами державної влади, судовими і правоохоронними органами, а також інститутами громадянського суспільства. У цьому контексті інституційне забезпечення реалізації прав людини і релігійної свободи перебуває в умовах трансформаційних змін під впливом глобалізації релігійних процесів, впливу факторів транскордонності релігій та посилення етно-

національного чинника і міжконфесійного протистояння. Саме тому актуальності набувають дослідження проблем інституційного забезпечення реалізації прав людини і релігійної свободи у сучасних умовах державотворення в Україні.

Стан дослідження проблеми. Сучасна юридична наука висвітлює проблему інституційного забезпечення реалізації прав людини і релігійної свободи у роботах таких дослідників, як: Д.О. Вовк, Е.В. Дробко, Т.М. Іващук, Т.М. Краснопольська, П.М. Рабінович, Є.В. Ткаченко, І.Б. Тучапець, Л.В. Ярмол. У цих дослідженнях представлені механізми взаємодії церкви і держави, судового захисту релігійних прав і прав людини загалом. Проте не досить дослідженими залишилися такі аспекти, як інституційна систематизація реалізації такого комплексу прав, що зумовлює науковий пошук у цьому напрямі.

Мета і завдання статті. Метою цієї статті є узагальнення досвіду інституційного забезпечення реалізації прав людини і релігійної свободи та характеристика такого досвіду у закордонних державах і судовій практиці. Завданням статті є визначення співвідношення інститутів реалізації прав людини і релігійної свободи та пріоритетів удосконалення законодавства у цій сфері регулювання суспільних відносин.

Основний матеріал. Релігійні організації як інститути громадянського суспільства є автономними утвореннями і саме тому ні держава, ні її органи, ні територіальні громади, ні органи місцевого самоврядування, котрі діють від її імені, не мають права визначати на центральному чи локальному рівнях пріоритетною або обмежувати ту чи іншу релігію, надавати особливий захист та юридичний статус тій чи іншій релігійній організації, втручатися у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій та фінансувати їх діяльність, змінювати їх підлеглість у канонічних і організаційних питаннях будь-яким діючим в Україні та за її межами релігійним центрам (управлінням) [1].

Водночас в Україні є центральний орган виконавчої влади, на котрий покладено забезпечення повномірної реалізації прав людини і релігійної свободи. Зокрема, згідно із Законом «Про свободу совісті і релігійні організації» в Україні передбачено існування державного органу у справах релігій. Основним його завданням є забезпечення державної політики у питаннях релігії і церкви. З грудня 2010 р. усі функції, які раніше виконував Державний комітет у справах національностей і релігій, були покладені на Міністерство культури України. Виняток становлять лише реєстрація статутів (положень) релігійних організацій, яку (відповідно до Указу Президента) здійснює державна реєстраційна служба України поряд з реєстрацією громадських і благодійних організацій. Відповідно до ст. 14 Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації» реєстрація статутів (положень) релігійних організа-

цій перебуває в межах компетенції державних органів у справах релігій, обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій, а в Республіці Крим – у компетенції уряду Республіки Крим. Таким чином, між Законом України «Про свободу совісті і релігійні організації» і Указом Президента України № 1085/2010 наявні протиріччя в питанні реєстрації організацій. Це протиріччя породжує потребу у внесенні змін до Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації», але без консультацій і діалогу із релігійною спільнотою це є неможливим [2].

У структурі Міністерства культури України створено Департамент у справах релігій та національностей. До його складу входять:

- відділ релігієзнавчо-аналітичної роботи;
- відділ моніторингу діяльності та реєстрації статутів релігійних організацій;
- відділ комунікації та сприяння діяльності релігійних організацій;
- відділ інформаційно-аналітичної роботи з питань етнополітики;
- відділ міжнародного співробітництва з питань національних меншин;
- відділ взаємодії з національними спільнотами України та закордонними українцями [3].

Нині в Україні триває діалог між державою і релігійними організаціями щодо удосконалення законодавства і взаємодії в сфері свободи совісті та віросповідання. З метою удосконалення організаційного механізму взаємодії держави та церкви можна створити відповідні структури при органах виконавчої влади та апараті Президента України. Можна створити Комісію з питань релігійних організацій при Кабінеті Міністрів України, яка б розглядала питання передачі релігійним організаціям культових будівель та іншого майна; готувала пропозиції для врегулювання питань, пов'язаних з діяльністю релігійних організацій, сприяла здійсненню контактів Уряду з релігійними організаціями та ін. У низці міністерств і відомств можуть бути створені підрозділи для налагодження зв'язків з релігійними організаціями. Їхня діяльність і повноваження можуть регламентуватися внутрішніми актами міністерств і відомств. При апараті Президента України варто створити консультативний орган – Національну раду з питань взаємодії з релігійними організаціями, яка здійснюватиме розгляд питань і підготовку для Президента пропозицій у сфері відносин з релігійними організаціями [2].

Окрім вказаного департаменту Мінкульту, є також Комісія по релігійних справах громадської ради при Міністерстві культури України, що створена як колегіальний виборний консультативно-дорадчий орган, утворений з метою врахування суспільної думки з питань контролю та регулювання юрисдикційного поля ввіреного міністерства. Повноваження у сфері забезпечення реалізації прав людини і релігійної свободи здійснюють також інші інститути в структурі виконавчої влади в рамках сфери свого відання (наприклад, Державне агентство земельних ресурсів України – з питань власності на землю релігійних організацій, Міністерство доходів і зборів – з питань виключення релігійних організацій з Реєстру неприбуткових установ та організацій тощо) [4, с. 218].

До релігійних інституцій, що активно взаємодіють з органами державної влади, можна віднести: 1. Всеукраїнську Раду церков і релігійних організацій, що є

провідним інститутом налагодження міжконфесійної взаємодії. Утворена вона у грудні 1996 року як представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган з метою об'єднання зусиль церков і релігійних організацій з духовного відродження України, координації міжцерковного діалогу як в Україні, так і за її межами, участі в розробці проектів нормативних актів з питань державно-конфесійних відносин, здійснення комплексних заходів добродійного характеру. Основними завданнями Ради є: обговорення актуальних питань релігійного життя та підготовка взаємоузгоджених пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства щодо свободи совісті та релігійних організацій; об'єднання зусиль релігійних організацій у добродійній діяльності; сприяння міжконфесійному взаєморозумінню та злагоді; активізація участі релігійних організацій у духовному відродженні України, зміцненні гуманістичних засад суспільства; організація та проведення конференцій, семінарів, нарад тощо з питань духовності, застосування і додержання законодавства про свободу совісті та релігійні організації; сприяння всебічному висвітленню релігійного життя в Україні засобами масової інформації; 2. Наряду представників Християнських церков України, метою якої є: пошуки стану рівноваги в системі християнських зносин в Україні; розбудова широкої та ефективної комунікативної бази для християнської релігійної спільноти; спільна протидія нищівним наслідкам атеїстичного радянського державного устрою; колегіальна підготовка узгоджених нормативних пропозицій до національної системи права усіх рівнів; оптимізація наявних та конструювання нових механізмів державно-церковної взаємодії на всіх етапах та рівнях правозастосовної діяльності; 3. Релігійні організації, віднесені до різних конфесій. До організаційних форм взаємодії церкви та держави в Україні можна віднести: створення державою правової бази функціонування релігійних об'єднань; надання в особливих випадках дипломатичної, юридичної, консультативної допомоги віруючим під час здійснення ними релігійних обов'язків; держава може організаційно сприяти у приїзді паломників (зокрема, іноземних) у святі місця такої течії іудаїзму, як хасидизм; співробітництво держави і церкви в галузі допомоги незахищеним верствам населення, що може мати декілька форм: а) допомога церкви у фінансуванні установ соціального спрямування; б) співпраця держави і церкви проявляється у використанні церковного спілкування з віруючими з метою пропагування соціально корисних моделей поведінки; в) держава та органи місцевого самоврядування мають сприяти заснуванню та утриманню релігійними общинами установ, спрямованих на допомогу найбільш незахищеним верствам населення: безкоштовних їдалень, притулків, реабілітаційних центрів тощо; г) укладання угод між інститутами держави та церкви щодо реалізації загальних комплексних програм у сфері соціального захисту [4, с. 219].

Зокрема, основним інститутом забезпечення реалізації прав людини і релігійної свободи є система судочинства. У цьому контексті слід зазначити, що *de jure* рівне ставлення суду як до видів релігій, так і у більш локальному вимірі – до конфесійних громад, має спиратися на універсальні правові норми.

В Україні це не проблема певної конфесії чи регіону, де ця конфесія домінує. Це проблема українського суспіль-

ства загалом. Щоб це довести, звернімося до постанови Львівського окружного адміністративного суду від 16.11.2013 р. у справі № 813/8645/13-а. У цій справі суд розглядав позов виконавчого комітету Львівської міської ради до Контемплятивно-адораційного монастиря Сестер Василіанок під покровом Святого пророка Іллі, місії «Центр військового капеланства» Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ), громадської організації «Союз християнських матерів» та їхніх керівників про встановлення обмеження права на проведення масових заходів. Позов був мотивований тим, що відповідачі, які мають різне бачення історії християнства, збираються проводити в одному і тому ж місці (біля храму УГКЦ) масові заходи за участю духовництва і віруючих. Врахувавши, що попередні подібні заходи, попри залучення великої кількості правоохоронців, призводили до сутичок між учасниками, суд вирішив заборонити проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій усім суб'єктам, окрім місії «Центр військового капеланства». Останній було дозволено проводити маніфестації, оскільки вона є власником храму, біля якого мали намір збиратися відповідачі. Обмеження, застосоване Львівським окружним адміністративним судом, має законодавчі підстави (стаття 182 Кодексу адміністративного судочинства України) і спирається на легітимну мету (захист громадського порядку). Загроза насильства з боку демонстрантів чи контрдемонстрантів може стати підставою для обмеження права на зібрання. Заявки на проведення публічних заходів були подані всіма сторонами одночасно, отже, ніхто не має пріоритету. ЄСПЛ у справі Платформи «Лікарі за життя» окремо вказав на заборону і демонстрації, і контрдемонстрації як на довід на користь обґрунтованості позиції держави і відсутності порушення статті 11 ЄКПЛ [5].

Чи були, власне, порушені межі здійснення свободи віросповідання в тому чи іншому разі, розглядає також Європейський суд у разі звернення до нього осіб за захистом свободи віросповідання. За останні роки зростає чисельність скарг до Європейського суду стосовно порушення ст. 9 Конвенції, а також їх складність. Як зауважує професор публічного права Джім Мердок, зовсім недавно прецедентне право Європейського суду щодо ст. 9 було досить обмежене і зосереджене в основному на захисті свободи вираження релігії у в'язницях або на розгляді трудових спорів, пов'язаних з релігійними переконаннями. Нині ж рішення Європейського суду розглядаються в основному щодо балансу свободи вираження поглядів, права на освіту, інших прав та свободи віросповідання. Так, професор П.М. Рабінович зазначив, що «перевірку та забезпечення справедливої збалансованості інтересів людини з інтересами (потребами) суспільства Європейський суд вважає одним з основних засобів забезпечення правомірності відносин «людина – держава» [6]. За час свого існування Європейський суд розглянув значну кількість справ щодо захисту прав людини, зокрема, і свободи віросповідання. Так, протягом 1959-2014 рр. встановлено порушення ст. 9 Конвенції у 59 рішеннях Європейського суду (12 проти Греції, 9 – проти Туреччини, 8 – проти Росії, по 5 – проти Болгарії, Боснії і Герцеговини, по 4 – проти Молдови, Франції, по 3 – проти України, Вірменії, Латвії, 2 – проти Грузії, по 1 – проти Польщі, Румунії, Великобританії, Швеції, Сан-Марино) [7].

Держави несуть відповідальність за забезпечення нейтрального та безстороннього здійснення різних ре-

лігій, вірувань та переконань. Їхня роль полягає у підтримці суспільного порядку, релігійної гармонії та терпимості в демократичному суспільстві, особливо між протидіючими групами. Це стосується як взаємин між віруючими і невіруючими, так і взаємин між прихильниками різних релігій, вірувань і переконань. Ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції не забороняє державам передавати шляхом навчання або освіти інформацію або знання, які прямо або побічно мають релігійну чи філософську природу. Держава під час здійснення своїх функцій у сфері освіти та навчання має дбати про те, щоб інформація або знання, включені до шкільної програми, передавались об'єктивно, критично та плюралістично, даючи змогу учням розвивати критичне мислення, зокрема щодо релігії, в спокійній атмосфері, вільній від будь-якого прозелітизму. Державі заборонено переслідувати мету такої ідеологічної обробки, яка може розглядатися як неповага до релігійних та філософських переконань батьків. Це та межа, яку держави не мають переступати. Уроки статевого виховання не порушують релігійних почуттів людини, за умови, якщо у них безпосередньо не спостерігаються прояви надання переваги тій чи іншій релігії або переконанням. Серед держав Європи немає консенсусу щодо питання релігійної символіки в освітніх закладах, тому кожний уряд може діяти на власний розсуд, якщо рішення у цій сфері не набувають форм нав'язливого навчання релігії. Практика Європейського суду має важливе практичне значення для судів України. Як уже зазначалося, суди України її застосовують під час розгляду справ як джерело права. Практика Європейського суду відіграє також провідну роль у запобіганні порушенням Конвенції і може бути підставою для внесення змін до законодавства. У структурі свободи віросповідання важливе місце посідає такий її складник, як право здобувати релігійну та (або) світську освіту. Можливість людини здобувати релігійну та світську освіту проголошена у багатьох міжнародних документах як нормативного, так і факультативного характеру. Вважаємо, що право людини на релігійну освіту як важливий складник свободи релігійного віросповідання – це можливість людини отримувати певний обсяг інформації релігійного змісту з метою формування та (чи) підвищення рівня релігійної інформованості, усвідомленого сприйняття змісту певного релігійного віровчення та формування практичних умінь і навичок щодо його сповідування. Важливою дієвою гарантією захисту свободи віросповідання, права здобувати релігійну, світську освіту є діяльність Європейського суду. Аналіз рішень Європейського суду дає змогу стверджувати, що держави несуть відповідальність за забезпечення нейтрального та безстороннього здійснення різних релігій, вірувань та переконань. Державам не забороняється передавати шляхом навчання або освіти інформацію або знання, які прямо або побічно мають релігійну чи філософську природу. Держави під час здійснення своїх функцій у сфері освіти та навчання мають дбати про те, щоб інформація або знання, включені до шкільної програми, передавались в об'єктивний, критичний та плюралістичний спосіб [8, с. 465-466].

Висновки. Таким чином, інститути забезпечення реалізації прав людини і релігійної свободи представлені трьома основними сегментами: органи державної влади, судові органи та інститути громадянського суспільства. Співвідношення між ними зумовлене законодавством:

органи державної влади забезпечують реалізацію адміністративно-розпорядчих функцій щодо оренди земельних ділянок і майна культових споруд, реєстрації неприбуткових організацій тощо; судові органи влади здійснюють забезпечення законності у сфері таких суспільних відносин і відіграють провідну роль у правозастосовній практиці; водночас інститути громадянського суспільства здійснюють комунікативно-інтегративну функцію і є головними суб'єктами правозастосовної практики. Баланс взаємин між вказаними інститутами потребує закріплення у законодавстві у частині встановлення чіткої відповідальності за порушення рівноваги цієї взаємодії, що є перспективою подальших досліджень.

Література

1. Ткаченко Є.В. Право на свободу віросповідання: судовий захист та деякі проблеми реалізації. Теорія і практика правознавства. Вип. 2 (8). 2015. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_2_7
2. Дробко Е.В. Удосконалення організаційного механізму взаємодії органів державної влади та церкви в сфері реалізації свободи совісті та віросповідання в Україні / Е.В. Дробко, Т. М. Іващук. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2014. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2014_12_8
3. Департамент у справах релігій та національностей. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245168495&cat_id=244910117
4. Краснопольська Т.М. Механізм взаємодії церкви та держави в Україні: характеристика основних елементів. Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 55. С. 215-223.
5. Вовк Д.О. Як українські суди балансують релігійну свободу: аналіз у контексті світськості. URL: <http://catholicnews.org.ua/yak-ukrayinski-sudi-balansuyut-religiynu-svobodu-analiz-u-konteksti-svitskosti>
6. Рабінович П.М. Рішення Європейського суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=31>
7. Ярмол Л.В. Захист свободи віросповідання Європейським судом з прав людини (загальнотеоретичні аспекти). / Л.В. Ярмол, І.Б. Тучапець. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2015. № 824. С. 368-372.
8. Ярмол Л.В. Право на освіту та свободу віросповідання: практика Європейського суду з прав людини / Л.В. Ярмол, І.Б. Тучапець. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2016. № 845. С. 460-467.

*Пайда Ю. Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
факультету № 6
Харківського національного університету
внутрішніх справ*